

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN EU CIVIL PROCEDURE AND PROSPECTS OF ITS IMPLEMENTATION IN A CIVIL PROCEDURE OF UKRAINE

Ізарова І.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена визначенню принципу пропорційності цивільного судочинства і його характеристик. З'ясування його змісту є особливо важливим у світлі масштабних реформ вітчизняного цивільного процесу запропонованих змін до вітчизняного цивільного процесуального законодавства, де він відображений, як одна із засад цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільне судочинство, принцип пропорційності, спрощені провадження цивільного судочинства.

Статья посвящена определению принципа пропорциональности гражданского судопроизводства и его характеристике. Выяснение его содержания особенно важно в свете масштабных реформ отечественного гражданского процесса предложенных изменений в отечественное гражданское процессуальное законодательство, где он запечатлен, как одна из основ гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, принцип пропорциональности, упрощенные производства гражданского судопроизводства.

The article is devoted to definition of principle of proportionality of civil proceedings and its characteristics. The content of principle of proportionality is especially important in light of major reforms of civil procedure in Ukraine and proposed changes to national civil procedure law, where it was indicated as one of foundations of civil proceedings.

Key words: civil justice, principle of proportionality, simplified proceedings of civil procedure.

Актуальність теми. Гармонізація цивільного процесу, що відбувається в державах-членах ЄС, має важливе значення для України, яка в 2014 р. уклала Угоду про асоціацію [1]. Згідно з положеннями цієї Угоди передбачається запровадження поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Виходячи з цього, вкрай необхідно забезпечити реформування вітчизняного цивільного процесуального законодавства з урахуванням останніх досягнень розбудови єдиної європейської системи цивільного судочинства задля забезпечення ефективного механізму судового захисту учасників цієї вільної зони, зокрема, при підготовці Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо судової реформи)» [2] (далі – Проект змін до ЦПК).

В останні роки питанням цивільного процесу ЄС було присвячено чимало робіт сучасних науковців, зокрема, П. Готтвальда, К. Ван Рее, К. Крамер, М. Сторма, А. Стадлер, Е. Сторскрабб, Е. Сільвестрі, М. Фреденталь та ін. Водночас активізується дослідження проблем цивільного процесу ЄС в Україні (Т.В. Комарова, З.М. Макаруха, А.О. Філіп'єв, Г.А. Цірат).

Серед принципів цивільного процесу ЄС, що залишилися поза увагою науковців, є пропорційність, що є основою запровадження та функціонування спрощених процедур із розгляду цивільних і комерційних справ транскордонного характеру. Увага до нього прикута з огляду на те, що він є серед запропонованих змін до вітчизняного цивільного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Упродовж часу, що минув із дня укладення у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, у державі активно готуються та проводяться реформи майже в усіх сферах, у тому числі і правосуддя. Першим кроком до зближення вітчизняного законодавства із європейським стало схвалення Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 р. р. [6] (далі – Стратегія). Відповідно до її положень реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів здійснюватиметься за такими напрямками, як підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій; забезпечення прозорості та відкритості правосуддя та ін.

Для реалізації запропонованих у Стратегії положень було також підготовлено проекти законів про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження наказного провадження у цивільному та господарському судочинстві від 14 січня 2016 р. № 3769 [7]; про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження системи автоматизованого арешту коштів у цивільному та господарському судочинстві від 14 січня 2016 р. № 3768 [8]; а також проект змін до ЦПК [2], про який ми згадували на початку статті.

Зміни, запропоновані у проекті, можна цілком справедливо охарактеризувати як масштабні, які в результаті приведуть до комплексного оновлення вітчизняного цивільного процесуального законодавства. Серед них уніфікація термінології, ускладнена диференціація проваджень (спрощене позовне, за-

гальне позовне, наказне та інші), зміни стадійного порядку розгляду справи в судах різних інстанцій, запровадження нових процедур (досудове врегулювання) та нових процесуальних документів (заяви по суті справи, відзиви та відповідь на відзив та ін.). Слід відмітити, що для підготовки зазначеного проекту було проведено колосальну роботу, в результаті якої зміни торкнулися майже всіх інститутів цивільного процесуального права України.

Серед іншого у главі I «Основні положення» розділі I «Загальні положення» проекту запропоновані зміни у визначенні основного завдання цивільного судочинства і закріплення положення про необхідність забезпечення саме ефективного захисту прав та інтересів осіб, що зумовлює необхідність закріплення конкретних механізмів реалізації такого завдання в цивільному судочинстві.

Принципи або засади цивільного судочинства було запропоновано закріпити в статті 1 проекту змін до ЦПК. Серед них принцип пропорційності цивільного судочинства, який більш детально розкривається в статті 9 проекту. Так, під пропорційністю в цивільному судочинстві запропоновано розуміти таке: суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи завдання цивільного судочинства, особливості предмету спору, ціну позову, складність справи, значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат та інших витрат сторін, пов'язаних із відповідними процесуальними діями.

Не заперечуючи в цілому важливість та доцільність закріплення такого принципу цивільного судочинства, уявляється необхідним зауважити про кілька таких аспектів його реалізації.

По-перше, не суд, а воля заявника повинна бути рушійною силою цивільного судочинства. Наділення суду повноваженнями з визначення порядку здійснення провадження у справі посягає на принцип диспозитивності та право заявника обрати процедуру захисту своїх прав. Спрощена процедура розгляду справ має бути дієвою альтернативою для загального порядку їх вирішення, але обрати її для захисту має саме заявник, а не суд. Законом передбачено особливості розгляду деяких категорій справ, які не можуть бути розглянуті в загальному порядку (окреме провадження). Ми також з упевненістю ставимося до пропозицій про визначення конкретних категорій справ, щодо яких визначено обов'язковий спрощений порядок розгляду (ст. 96 ЦПК України), і підтримуємо пропозицію про встановлення альтернативи звернення до суду в порядку наказного або спрощеного позовного провадження, що закріплена у ч. 4 ст. 96 проекту змін до ЦПК.

Одна з основних ідей запровадження загальноєвропейських процедур – це забезпечення доступності правосуддя для жителів ЄС та зменшення витрат та тривалості судового розгляду справ транскордонного характеру. Як цілком слушно зауважує А. Цукерман, система правосуддя не несе відповідальності за економічну нерівність між громадянами, але це може

призвести до нерівності процесуального становища і дуже залежить від передбачених процесуальних механізмів. Тож вибір має бути доступний для всіх, і відповідно всі учасники (бідні чи багаті, позивачі чи відповідачі) повинні отримати свободу зробити вибір на користь більш дешевої форми судового розгляду незалежно від бажання противника [9, с. 78].

Науковець запропонував визначити систему нормування доступності процесуальних ресурсів на відміну від нормування доступу до суду, що призводить до відмови у правосудді, і так стати на шлях до більш раціонального цивільного судочинства. Добре організована система, на його думку, має містити механізм, який зберігаючи процесуальні ресурси, гарантує, що процедура використовується пропорційно до кожного конкретного випадку [9, с. 78–79]. Такий універсальний варіант забезпечить саморегулюючий механізм, зберігаючи процедурні ресурси, і призведе до значного зниження середньої вартості та тривалості судового розгляду.

Такий механізм забезпечувався за допомогою запровадження в національному законодавстві диференціації проваджень і наявності поряд із загальним спрощеного порядку розгляду конкретних категорій справ. З найбільш відомих прикладів раціонального механізму зменшення вартості та тривалості судового розгляду справ – наказне провадження, яке сьогодні є в законодавстві майже кожної держави. З огляду на це, ми підтримуємо запропоновану диференціацію наказного, спрощеного та загального провадження цивільного судочинства.

Водночас у процедурі видачі європейського судового наказу на відміну від звичайних правил розгляду цивільних справ тягар початку змагального процесу було перенесено на одержувача наказу, тобто на порушника, боржника, а не на кредитора. Це положення має надзвичайно важливе значення, оскільки, як слушно зауважив М. Сторм, протягом багатьох століть процесуальний тягар покладається на плечі позивача, котрий заздалегідь сплачує судові витрати, витрати на проведення експертиз, повинен визначити відповідача та його місце проживання, тоді як більш логічно було б перекласти все це на плечі сторони, яка не відповідала за своїми зобов'язаннями або, найбільш імовірно, порушила правопорядок [10]. З огляду на поширену практику його застосування при реформуванні було б доцільно застосувати в вітчизняному законодавстві подібний механізм.

Відповідно до ст. 105-1 Проекту змін до ЦПК у разі відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу суддя постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику право звернутися до суду з тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження. Варто наполягти на необхідності закріплення принципу покладення тягара ініціації змагального процесу на сторону, яка ймовірно порушила, не виконала або неналежно виконала зобов'язання, і закріпити положення про розгляд заяви про заперечення проти судового наказу в порядку спрощеного позовного провадження.

Водночас ми не можемо погодитися з запропонованими повноваженнями суду щодо припинення розгляду справи в порядку спрощеного провадження на власний розсуд (п. 4 ч. 4 ст. 2231, якщо з урахуванням обставин справи суд дійшов висновку про недоцільність розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження), а також щодо розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін лише за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше та за одночасного існування визначених у законі умов (ч. 5 ст. 2236 проекту змін до ЦПК).

По-друге, питання, пов'язані з розміром судових витрат та інших витрат сторін, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, які відповідно до запропонованих у статті 9 проекту змін до ЦПК положень віднесені до визначення судді, викривляють зміст принципу пропорційності і надають не властиві йому ознаки.

Непропорційні судові витрати є важливою перешкодою для захисту прав у судовому порядку. Такі витрати оплачуються наперед заявником, тому можуть здійснити на нього стримуючий вплив, більшість із них не прагнуть судового розгляду саме тому, що їх вартість не відповідає заявленим вимогам. Судові витрати більш ніж на 10% від вартості позову можуть розглядатися як непропорційні, особливо справедливо в трансакційних випадках, коли слід очікувати також додаткових витрат на переклад [14]. Але не тільки розмір судових витрат, але і порядок їх визначення, сплати та розподілу має важливе значення для забезпечення доступності правосуддя.

За чинним ЦПК України на розсуд судді залишаються питання про: 1) визначення з наступним стягненням недоплаченого або з поверненням переплаченого судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом при вирішенні справи, якщо визначена позивачем ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна або на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо; 2) відстрочення або розстрочення сплати судового збору, враховуючи майновий стан сторони, на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі, а також зменшення розміру належних до оплати судових витрат, пов'язаних із розглядом справи, або звільнення від їх оплати; 3) розподіл судових витрат між сторонами. Водночас розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюється законом (ч. 2 ст. 79). Граничний розмір компенсації витрат, необхідних для розгляду справи, пов'язаних із витратами на правову допомогу, з явкою сторін та їх представників до суду, залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, проведенням судових експертиз, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Водночас не зовсім зрозумілим видається позиція у Проекті змін до ЦПК наділити суд не властивими йому функціями визначення розміру

судових витрат, які можуть понести сторони під час розгляду справи. Так, наприклад, положеннями статей ч. 4 ст. 81 Проекту змін до ЦПК суд наділений правом попередньо визначити суму судових витрат, пов'язаних із розглядом справи або певною процесуальною дією; згідно з ч. 1 ст. 811 суд може зобов'язати сторони внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат, пов'язаних із розглядом справи або певною процесуальною дією; а відповідно до ч. 6 п. 2 та 3 ч. 7 ст. 88 у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору, та чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмету спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, у тому числі, чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони, або чи викликала справа публічний інтерес; врахувати при цьому поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо.

Але більшість із зазначених обставин справи не повинні впливати на визначення розміру судових витрат, критерії яких потрібно узагальнити, користуючись європейським досвідом. Наприклад, у статтях 15а (додана) та 16 Регламенту № 861/2007 закріплено такий елемент принципу пропорційності, який пов'язаний із визначенням співрозмірності судових витрат, понесених сторонами на проведення судового розгляду, заявленим вимогам [3]. Так, наприклад, суд може відмовити в оплаті витрат сторони, яка виграла, якщо вони були надмірними або непропорційними по відношенню до заявлених вимог, зокрема тих, що пов'язані з її особистою участю в судовому засіданні (ст. 16). Це має надзвичайно важливе значення для вдосконалення системи судового захисту прав, оскільки дозволяє встановити розумні межі витрат на розгляд справи, адже доволі часто судами розглядаються справи на невеликі суми, які проте мають важливе значення для заявника, а також загалом для забезпечення ідеї доступності судового захисту.

Висновки. Виходячи з зазначеного, принцип пропорційності цивільного судочинства можна визначити, як загальну вимогу, що забезпечує право сторін процесу визначити порядок розгляду справи відповідно та співрозмірно розміру позовних вимог судовим витратам, що вони очікують понести, та можливого строку розгляду справи судом. Зміст цього принципу повинен реалізовуватися під час обрання заявником та відповідачем (боржником) процедури розгляду справи, а також під час розподілу судом судових витрат, понесених сторонами, виходячи з їх співрозмірності та відповідності обставинам справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf).
2. Порівняльна таблиця до проекту закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо судової реформи)». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jrc.org.ua/upload/steps/1f7a9a447248438a4822aaffe5085fc1.pdf>.
3. Regulation (EC) № 1896/2006 of European Parliament and of Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32006R1896>.
4. Regulation (EC) № 861/2007 of European Parliament and Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007R0861>.
5. Regulation (EU) 2015/2421 of European Parliament and of Council of 16 December 2015 amending Regulation (EC) № 861/2007 establishing a European Small Claims Procedure and Regulation (EC) № 1896/2006 creating a European order for payment procedure. [Electronic resource]. – Mode of access : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2015.341.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2015:341:TOC.
6. Стратегія реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 р. р., схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
7. Проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження наказного провадження у цивільному та господарському судочинстві від 14 січня 2016 р. № 3769. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57662.
8. Проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження системи автоматизованого арешту коштів у цивільному та господарському судочинстві від 14 січня 2016 р. № 3768. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57661.
9. Zuckerman A. A. S. A Reform of Civil Procedure – Rationing Procedure Rather than Access to Justice / A. A. S. Zuckerman // 22 Journal of Law and Society 155. – 1995. – P. 78.
10. Storme M. A single Civil Procedure for Europe : A Cathedral Builders' Dream. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.asianlii.org/jp/journals/RitsLRev/2005/6.pdf>.